

ו. השליחים, התנועה והגרעין השביעי

בדרך כלל כאשר עוסקים בעלייה של חברי תנועות נוער ציוניות לארץ-ישראל לפני 1948, ולישראל משנת 1948 ואילך, מקובל להקדיש חלק נכבד מתשומת הלב בתיאור ובניתוח של הנושא לשליחים ולהשפעתם בדרכים מגוונות על היווצרות התנועה, גיבושה והתארגנותה לקראת העלייה. לא במקרה נפקד מן התיאור עד כאן ממד זה. יוסף יורעאלי, מזכיר 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' במחצית הראשונה של שנות החמישים, הגדיר את תפקיד השליח שבא מהארץ לתנועת הנוער בחו"ל כחוליה בשלשלת דורות של שליחים מישראל לגולה: 'לקשור ולשזור את החוטים הדקים והעדינים אשר קשרו את היהודים בגולה לאחריות להמשך קיומנו הלאומי'.⁸¹ משמע, לאו דווקא סוציאליזם וקיבוץ כמושגים עקרוניים הם העיקר, אלא טיפוח הזיקה הבלתי אמצעית והאחריות ההדדית בין 'כאן' ל'שם', לתועלתה של הגשמת הציונות. אחד ההיבטים שיחדו את תנועת 'דרור' הברזילאית בפסיפס תנועות הנוער הארץ-ישראליות והישראליות היה ששתי הכרעות היסוד שהתקבלו בה – נטישת השאיפה ללימודים אקדמיים וקביעת ברור-חיל כיעד הקליטה התנועתי של כל בוגריה המהגרים מברזיל לישראל – התקבלו באופן עצמי ועצמאי, עם מעורבות והשפעה חיצונית זניחות מבחינה ארגונית, מנהיגותית, אידאולוגית, כספית וכדומה. הייתה זו יצירה מקומית מקורית, פרי שיקול הדעת והתנאים הקונקרטיים ששררו בתנועת 'דרור' בברזיל ובהמשך בקיבוץ ברור-חיל, וחלק מההידברות המתמשכת בין אישים שנמצאו במסגרות הללו.⁸² בשנת 1955 נראה היה כי תנועת 'דרור' הגיעה לעדנה ומצויה בלב הקונסנזוס היהודי-הקהילתי בברזיל: כהגיגה שנערכה בחוות ההכשרה 'עין דורות' לרגל עלייתו של הגרעין השישי, שמנה כשבעים חברים – הקבוצה המאורגנת הגדולה ביותר שעלתה בכת אחת מברזיל לישראל – השתתפו כמה מבכירי הקהילה, ובכתב העת 'ברזיל-ישראל' צוין המאורע באופן חריג כאירוע החשוב ביותר בחיים הציוניים בברזיל באותה שנה.⁸³

משנת 1956 החלו לפעול שליחים מטעם 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בתנועת הנוער 'דרור' בברזיל. הדבר גרר מתח מידי ביחסים בין הנהגת התנועה בברזיל לבין השליחים והגורמים ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בישראל שהיו מופקדים על הקשר השוטף עמם. המתח הזה התפתח לכלל עימות כוחני עקב המחלוקת באשר ליערו של הגרעין השביעי של התנועה, שמנה שלושים ואחד חברים, וזאת לאחר שכבר התגוררו בברור-חיל כ-200 מחברי תנועת 'דרור' מברזיל. ביוני 1955 הוחלט ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים' שברור-חיל גדול דיו, ושלהבא יופנו גרעיני 'דרור' המגיעים ארצה לקיבוצים אחרים – לקיבוצים קטנים שהיו זקוקים לתוספת כוח אדם או לייסודם של קיבוצים חדשים. כמו כן נקבע כי הגרעין השביעי ייקלט בקיבוץ חצרים, סמוך לבאר-שבע, שנמנה כיום עם

81 יורעאלי אל ר' פילר, שליחת 'איחוד הנוער החלוצי' בארגנטינה, 13 באוקטובר 1955, א"ט, 7/197/2. ראו גם למשל את החשיבות שנהג טבנקין לייחס לפעילות שליחי 'הקיבוץ המאוחד' בתנועת 'החלוץ': 'טבנקין, 'שליחותנו ותפקידיה' (דברים בכינוס פעילים של הקיבוץ המאוחד בשפיים, ספטמבר 1943), ה"ל, דברים, ג, תל-אביב 1974, עמ' 313-330.

82 צמיר (לעיל, הערה 65).

83 'A Juventude Israelita em Festa', *Brasil - Israel*, 51-52 (1955). כתב-העת התעלם עד אז כמעט לחלוטין מתנועות הנוער החלוציות, אף שהרבה לכתוב על הנעשה בישראל.

הקיבוצים המבוססים והעשירים בתנועה הקיבוצית.⁸⁴ ואולם בניגוד להחלטה המפורשת של התנועה הכריזו חברי הגרעין השביעי, בשיתוף עם הנהגת 'דרור' בברזיל וחברי ברור-חיל, על רצונם להיקלט אך ורק ב'קיבוץ הברזילאי'. בגיבוי מלא של הנהגת תנועת 'דרור' הודיעו חברי הגרעין – שהיו למעשה ראשי התנועה באותה עת – לגופים השונים בישראל כי עבורם ברור-חיל הוא ביתם העתידי. הם נימקו את עמדתם בהכרח שיימצא בישראל בסיס איתן שישמש ככוח רב עֶצְמָה המקרין מאורו על יהדות ברזיל, והרואה עצמו מופקד על טיפוח הקשר התמידי עמה ומחויב לכך, ושבר בכך יהיה מקור להתפארות ולגאווה עבור הציונים מקרב היהדות המקומית. הם הוסיפו כי ביסוסו ופיתוחו של המשק התנועתי הברזילאי בארץ חיוניים להרחבתה ולהעמקתה של פעילות תנועת 'דרור' בברזיל.⁸⁵ החלטתם עוררה תרעומת קשה מצדו של מרדכי ניישטט, חבר קיבוץ עין-גב שבא לסאו פאולו בינואר 1956 כשליח הישראלי הראשון של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' לתנועת 'דרור' הברזילאית. ניישטט, שניחן בכושר אינטלקטואלי ובמטען תרבותי עברי רב ערך שחסר מאוד ב'דרור', השכיל לנווט את התנועה להפנות חלק ניכר מפעילותה החינוכית להדרכה שיטתית של שכבות גיל הנערים והנוער על חשבון ההתמקדות בגיוס עוד ועוד צעירים ובוגרים שיופנו לחוות ההכשרה לקראת עלייתם לישראל. ואולם במחלוקת בנוגע ליעדו של הגרעין השביעי, שנקלע אליה שלא בטובתו, נקט ניישטט עמדה חפה מאמפתיה לרגישויות התרבותיות, החברתיות והאישיות של חברי 'דרור', וכתוצאה מכך נוצר אי אמון חריף כלפיו מצד הנהגת 'דרור' בברזיל. במכתב נזעם ששיגר למחלקת הו"ל ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', הוא סיפר כי לפני שהתקבלה ההחלטה בוועידת 'דרור' מסר במפורש להנהגתה על המדיניות שנקבעה בארץ, ושלפיה הגרעין השביעי מיועד לקיבוץ חצרים. ניישטט הבהיר כי מאחר שהתנועה המקומית אינה רגילה לפעול עם שליחים מישראל, ומכיוון שחברי הנהגתה מבוגרים יחסית, הם נוטים להגביל את תחומי תפקודו של השליח ולא תמיד להתחשב בדעתו. לדבריו הם לא ראו בו דמות בכירה וייצוגית, אלא מעין נספח לענייני תרבות או ציונות ותו לא. במרי לבו העיר כי בהדרגה צבר 'נסיון איך להתנהג עם הבחורים הטובים האלה, אשר סובלים ממנטליות של "כבוד עצמי" ושל בטלנות תורשתית...'⁸⁶ במקביל דיווח ניישטט למחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות כי 'החומר האנושי' שפגש ב'דרור' הוא מצוין. יש נכונות חלוצית וקשר בל ינותק לתנועה. ההזדהות הנפשית עם ברור-חיל מעוררת התפעלות. יש שאיפה להתעמקות רעיונית בכל השטחים'. לעומת זאת הביע ניישטט את אכזבתו מהיעדר הדיבור בעברית בסניפי התנועה: 'החינוך לעברית הוא רק תיאורטי, אם מותר לומר כך'. הוא גם לא נמנע מלהצביע על המאפיין הארגוני המוכר: 'כמובן שהדרור שגדל בברזיל אינו יכול להשתחרר מהמנטליות של תושבי הארץ הזאת: חוסר הקפדה רצופה על דיוק וסדר וכיוצא באלה'. יותר מכול ניישטט הוטרד מן החיבה היתרה לעיסוק

84 מ' ויינר, מנהל ועדת כוח אדם ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', אל הנהגת 'איחוד הנוער החלוצי', 7 ביוני 1955, אי"ט, 7/180/9; החלטות ההנהגה העליונה של 'איחוד הנוער החלוצי', 20 ביוני 1955, שם.

85 'ערעור על החלטת ההנהגה בקשר לגרעין ה-7', הוועידה הארצית השנייה של תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' בברזיל אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 27 בפברואר 1956, אי"ט, 7/180/9.

86 ניישטט אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 6 במרס 1956, אי"ט, 7/197/1; ניישטט אל ח' חרס, מנהל מחלקת חו"ל ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 11 באפריל 1956, שם, 7/197/2; ניישטט אל חרס, 26 באוקטובר 1956, שם.

בהגות מרקסיסטית ובסוציאליזם הכיין-לאומי במקום להתעמק בתולדות ההסתדרות ובמציאות הסוציאליסטית בישראל.⁸⁷

ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים' ניתן גיבוי מלא להשקפתו של ניישטט. מנהל מחלקת חו"ל בתנועה, חיים חרס מקיבוץ דורות, קבע כי מבחינת כוח האדם העומד לרשות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' אין כל הצדקה להעביר חברים נוספים לברור-חיל. הדבר הובהר לבכירי הקיבוץ ולראשי תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' בארץ, טען, והם נדרשו לדאוג שמסר ברוח זו יועבר לברזיל. ברס חרס הודה כי ייתכן שחברי ברור-חיל בוחשים מאחורי הקלעים ומנסים בפועל לטרפד את החלטת מוסדות התנועה הקיבוצית ותנועת הנוער בארץ. ישראל ביטמן, חבר קיבוץ יפעת והשליח הבכיר של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בדרום אמריקה, שישב בכאונס איירס, התבקש להעביר מסר בנימה דומה לחברי 'דרור' בברזיל.⁸⁸ אבל חברי 'דרור' בברזיל מיאנו להתרשם. ראשי התנועה בסאו פאולו, אברהם שיינפלד, שהיה לימים מנהל האגף לחינוך התיישבותי במשרד החינוך, וצבי חזן, שהיה לימים ראש המועצה האזורית שער הנגב, עמדו על דעתם שעקב קשרי החברות השוררים בין אנשי הגרעין השישי, שעלו זה מקרוב ארצה, לבין אנשי הגרעין השביעי, שמתעתדים לעלות בשנה הבאה, אין כל אפשרות לשגרם לקיבוצים שונים. הם דבקו בעמדה המוצהרת של ברור-חיל, שנחוץ לרכוז את כל גרעיני תנועת 'דרור' מברזיל בנקודת יישוב אחת בלבד 'ככוח החלוץ של הגלות' הברזילאית בישראל. בפנייתם להנהגת התנועה בארץ הודגש כי הקהילה היהודית בברזיל נמצאת בשלבי הטמעה ראשונים של הרעיון שברור-חיל משמש 'כסמלו וביטויו' הקיבוציים והחלוציים של הציבור היהודי הברזילאי במדינת ישראל. לכן, נימקו, אין לערער אמת זו בקרב הקהילה או לעורר אצלה פקפוק בתקפות הגישה האמורה, שגם ממריצה את ארגונה של עליית נוער בוגר, משפחות ונוער מתבגר (במסגרת עליית הנוער).⁸⁹

הניסיונות של כל צד לאלץ את הצד האחר לסגת מעמדתו נמשכו כחודשים הבאים. בהדרגה גם הוקצנה הרטוריקה שליוותה את המחלוקת. חרס, שביטא את עמדת מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בנושא, ראה במאבק בנוגע לגרעין השביעי הברזילאי צומת רב חשיבות, שהתנהלות בו תקבע אם יש לנו תנועה עולמית או מין קונפדרציה' שבמסגרתה כל ארץ עושה דין וחשבון לעצמה וקובעת עובדות בלי לקיים את החלטות המוסדות המרכזיים של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'.⁹⁰ דפוס התנהלות מעין זה עלול היה לפעפע לתחומי פעילות אחרים של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' ולערער את יסודותיה של הצעירה מבין התנועות הקיבוציות, עקב הפגיעה החמורה בתקפות החלטות מוסדותיה. החמרת היחסים בין הצדדים התבטאה בתלונות הדדיות של חרס בישראל ושל ניישטט בסאו פאולו על שמכתבים – ובכללם המכתב מה-25 במאי שצוטט לעיל – שבהם שטחו את עמדותיהם וביקשו איש מרעהו מידע עובדתי כדי להיערך לקראת ההכרעה בוויכוח, לא

87 ניישטט אל ב' בנשלוס, מנהל המחלקה לנוער וחלוץ בסוכנות היהודית, 11 במרס 1956, אי"ט, 7/197/2.

88 חרס אל ניישטט, 5 באפריל 1956, אי"ט, 7/197/2; חרס אל ביטמן, 15 באפריל 1956, שם

89 שיינפלד, מזכיר ראשי, וחזן, מזכיר החלוציות, ההנהגה הארצית של 'איחוד הנוער החלוצי' בברזיל, אל ההנהגה העליונה של 'איחוד הנוער החלוצי' בישראל, 20 באפריל 1956, אי"ט, 7/180/9.

90 חרס אל ניישטט, 25 במאי 1956, אי"ט, 7/197/2; חרס אל ביטמן, 13 ביוני 1956, שם.

הגיעו משום מה לכתובתם וחלק מהעתקיהם אף נעלמו.⁹¹ ככל הידוע פעילים מטעם ברור-חיל בישראל ומטעם 'דרור' בסאו פאולו דאגו בדרכים לא כשרות שכך יאונה להתכתבות הנזכרת. ההכרעה בסוגיה הועברה לדיוני המועצה השלישית של תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' בארץ. לקראת הכינוס פורסם ב-14 ביולי מאמר פרוגרמטי של צמיר כביטאון התנועה, 'קונטרס', ובו הציג את מאפייני התפתחותה של תנועת 'דרור' בברזיל. צמיר פסק כי המטרות של הנוער היהודי הברזילאי היו להתעשר וללמוד. עקב תנאי החיים ששררו בדרום אמריקה באותה עת, הוא תיאר את שתי המטרות הללו כ'אויבים בלב ובנפש של ההגשמה החלוצית'. לעומתן העמיד את שיתוף הפעולה המתמשך בין פעילי תנועת 'דרור' לבין המשק התנועתי שנוצר בברור-חיל, שעל בסיסו התגבשו 'תנועה בריאה ומשק תנועתי נאמן', ושכזכותם הפכה 'דרור' לתנועת הנוער החזקה, המאורגנת, המגשימה והמגובשת ביותר בברזיל.⁹² מובן שערעור אחד משני היסודות הללו, באמצעות הפניית הגרעין השביעי לקיבוץ אחר, משמעותו חתירה תחת התשתית המאפשרת את התעצמותה של תנועת הנוער בברזיל ואת נאמנותו של ברור-חיל ל'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בישראל. חברי ברור-חיל צירפו לאמירות האידאולוגיות הנאות איום כפול: הגרעין השביעי יגיע בכל מקרה לברור-חיל, בלי קשר למה שיוחלט בהנהגת תנועת הנוער בארץ ובמוסדות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'; וחברי ברור-חיל שהיו פעילים מרכזיים ב'איחוד הנוער החלוצי' יפרשו מפעילותם. בנסיבות הללו נאלצו מסגרת האם התנועתית ומסגרת האם הקיבוצית לקבל את דין המאויים שהוכתבו מכוח הדבקות ב'ארץ האם'. היה זה בבחינת 'כניעה להכרח מתוך ויתור מצפוני', כהגדרתו המאולצת והכנה של חרס. ניסיונם של חברי חצרים לערער על רוע הגזרה מנקודת מבטם הוביל רק לדחיית ההכרעה בחודש נוסף. המועצה העליונה הרביעית של תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' החליטה ב-19 בספטמבר 1956, כי 'הגרעין השביעי מברזיל ישלים את ברור-חיל וזאת תוספת סופית למשק'. החלטה דומה התקבלה שלוש שנים קודם לכן, במועצה הראשונה של התנועה, כאשר לגרעין השישי.⁹³

בלית ברירה ניאותרו מוסדות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' וראשי תנועת הנוער, שכעת כבר נקראה 'איחוד הבונים', להשלים ולקבל את הדרישה הברזילאית המשותפת משני עברי האוקיינוס. בזעפו הטיח חרס 'שברור-חיל וראשיה הוציאו לעצמם שם רע, אשר עוד שנים רבות יתנקם בהם ובתנועה כולה, דבר אשר מפיל בצורה קשה על המעמד החשוב והחזק אשר יצרו להם על ידי יכולת עבודתם ויצירותיהם היפות בארץ ובברזיל'.⁹⁴ ניישטט הילך אף הוא אימים, גרס כי המדובר 'כמאבק על גורל תנועתנו הקיבוצית עצמה', וחזה בלהט שאם 'ייכנעו' בעניין זה, 'יבוא יום שמשקים חלשים, צעירים כוותיקים, יאמרו נואש מאיחוד הקבוצות והקיבוצים כתנועה המסוגלת להצילם מהתפוררות. אם קורה ומישהו שוכח את הגבול הציבורי של מאבק תנועתי-ארגוני זה או אחר – אז האיחוד כתנועה לא

91 חרס אל ניישטט, 6 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2; ניישטט אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 19 באוגוסט 1956, שם.

92 צמיר (לעיל, הערה 65).

93 חרס אל ניישטט, 6 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2; 'החלטות המועצה העליונה השלישית והרביעית של אהוד הנוער החלוצי', 28 בינואר 1957, אי"ט, 7/180/11.

94 חרס אל ניישטט, 6 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2.

יכול לשכוח'.⁹⁵ מתברר כי ההשלמה לוותה בכעס רב ובהבעת חשש לקיומה של המסגרת הקיבוצית הכללית. אולם היא הושתתה גם על ההכרה בחיוניות הרבה שמפגינה תנועת 'דרור' מברזיל, כעת על שני חלקיה – הברזילאי והישראלי.⁹⁶

בטווח הארוך הסתבר כי שיקול הדעת שהנחה את חברי 'דרור' ואת חברי ברור-חיל להתעקש על הגרעין השביעי היה נכון, ומספר חבריו שנותרו בקיבוץ גם ברבות השנים גדול בהרבה, ביחס לגודל הגרעין, משיעור הנשארים מן הגרעינים שקדמו לו.⁹⁷ הצטרפותם לקיבוץ והישארותם בו לאורך השנים הבטיחו את קיבוע דימויו של ברור-חיל כ'קיבוץ הברזילאי' הן בתודעת הקהילה היהודית בברזיל, הן בתודעת מקבלי ההחלטות ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', הן בתודעת חברי ברור-חיל והן בדעת הקהל הישראלית. זוהות התנועתית המובלטת של הקיבוץ ומתן עדיפות לזיקה אל בוגרי תנועות הנוער בברזיל על פני שיקולים כלכליים וסדרי עדיפויות חברתיים ואחרים, כרסמו לעתים ככושר תפקודו של ברור-חיל במישור הכלכלי ופגמו ביכולת חבריו לצלוח משברים מזדמנים. ואולם באמצעות הלכידות שנגזרה מ'ארץ האם' המשותפת, ששימשה מבחינה תודעתית וסמלית כעין כתובת משפחתית מוגדרת, חודדה זהותו הייחודית של המקום והוקנתה לחבריו תחושת גאווה 'ברזילאית' שליוותה אותם לאורך שנים, בין שנותרו בסופו של דבר חברים בקיבוץ ובין שמסלול חייהם הוביל אותם אל דרכים אחרות.

ז. סיכום

המתח בין החלום האידיאליסטי הנשגב והרומנטי ליצירת הווי ורפואי חיים ראויים וצודקים לבין המציאות הכפרית הדלה וקשת היום באזור ספר, היה חלק בלתי נפרד מההליך הגשמת הציונות, ובלט לעין כל מי שביקר בברור-חיל בשנות החמישים. עם זאת היכולת האישית והקבוצתית של חברי תנועת 'דרור' מברזיל להיאבק עם אתגרי השעה ולצלוח את המהמורות שארכו להם בדרכם, הייתה תלויה ומותנית בראש ובראשונה במטען התרבותי ובמזג החברתי תוצרי 'ארץ האם' שהביאו עמם, ושליכדו אותם למסגרת חיים אחת בברור-חיל. את הדילמה האנושית שעמדה לפנייהם ערב העלייה לישראל תמצת פרלוב, בהתייחסו לרעייתו לעתיד מירה, ש'החליטה לעזוב חיים אלה של בטלה מתוקה [בברזיל] למען עתיד קשה ובלתי ידוע, הרחק מכאן, בארץ הנמצאת בראשית צעדיה'.⁹⁸ בשנות החמישים עלו לישראל כ-470 חברי תנועת 'דרור', וכ-300 מהם נקלטו בברור-חיל. הם היו חלק נכבד מן ההגירה היהודית מברזיל לישראל בתקופה זו.⁹⁹

95 ניישטט אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 19 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2.

96 א' ויס אל ניישטט, 21 בפברואר 1957, אי"ט, 7/312/7.

97 רזונהק (לעיל, הערה 51), עמ' 72.

98 פרלוב, יומן, פרק 6, 1983.

99 רזונהק (לעיל, הערה 51), עמ' 72; בסנזי-פינסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 88. קיים פער מהותי בין נתוני גופים שונים על היקף העלייה מברזיל בתקופה הנדונה. בעוד שעל פי קיטרון, שנסמך על נתוני הסוכנות היהודית, עלו מברזיל ממאי 1948 עד דצמבר 1961 כ-1,600 נפשות, הרי לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עלו משנת 1948 עד 1960 כ-1,060 יהודים מברזיל. ראו: קיטרון (לעיל, הערה 5), עמ' 241; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 57, ירושלים 2006, עמ' 238-239.